

Tomorr PLANGARICA

MBI DISA ASPEKTE TË FJALËFORMIMIT NË LIGJËRIMIN E SË DREJTËS DHE MBI NJË KAH MË TË VEÇANTË STUDIMI TË EMËRTUAR JURILINGUISTIKË A GJUHËSI JURIDIKE

Ligjërimi në fushën e së drejtës prej kohësh po nxit përkujdesjen e një kahu studimi që në përvoja të ndryshme po emërtohet si *jurilinguistikë* a *gjuhësi juridike*. Problemet e fjalëformimit në fjalësin e këtij ligjërimi do të jenë të ndriçuara më qartë, nëse do të integrohen brenda shqyrtimeve dhe prurjeve shkencore të përvijuara në këtë dije më të specializuar që po përvijohet brenda hapësirave të shqyrtimit të *gjuhësisë së zbatuar*.

Duke u përpjekur që të shohim vlerën pragmatike të dijes gjuhësore (që ndihmon / duhet të ndihmojë në lehtësimin e folësve / përdoruesve të gjuhës në situata të ndryshme komunikative), priremi ta shohim këtë objekt të studimit shkencor (*fjalëformimin* në gjuhën shqipe, dukuri karakterizuese e leksikut në sfera të ndryshme përdorimi) të lidhur jo thjesht me inventarizim të rasteve dhe përshkrim e teorizim mbi veçantitë e formimit të fjalëve, por të lidhur me hapësirat në të cilat kjo dukuri shfaqet, të shndërruara edhe ato vetë në objekte shqyrtimi. Për këtë synim prurjet në gjuhësinë e zbatuar mbeten të nevojshme dhe, për më tepër, ato ndihmojnë dhe janë kontribuuese për rritjen e kompetencës gjuhësore të aktorëve ligjërimorë të këtyre hapësirave, ngaqë në këtë fushë

kërkimi janë të përpunuara konceptet, mjetet, metodologjitë e përshtatshme si dije ndërdisiplinare *sui generis*.¹

Pozicionohemi në këtë mënyrë në rolin e gjuhëtarit *zbatues*, i cili do të duhet të profilizojë edhe më ngushtë objektin e studimit e të specifikojë sipas fushës së veprimtarisë problemet teorike gjuhësore që shfaqen në lidhje me njësitë gjuhësore të nënsistemeve të ndryshme gjuhësore, por, më së tepërmi, t'i shqyrtojë ato në lidhje me bartësit a përdoruesit, kontekstet më të drejtpërdrejta të përdorimit dhe nevojat sociale e profesionale që nxiten nga vetë zhvillimi i aktivitetit në fushën e veçantë sociale në të cilën ai ligjërim është përvijuar. Përjashtim nga kjo qasje nuk bëjnë, po ashtu, as problemet që lidhen me fjalëformimin në fjalësin e kësaj fushe të veçantë të veprimtarisë njerëzore, siç është kjo e së drejtës. Ky fjalës mundëson “hyrjen” në diskursin e asaj fushe dhe bëhet funksional për ngjizjen e thënieve në të, ndërsa vlerat e natyrës leksikore, semantike e fjalëformuese përftohen në raport me vetë nevojat e veçanta të atij diskursi.

Duke shkuar përtej synimeve të “gjuhësisë së gjuhës” a “gjuhësisë së sistemit” (dijet e së cilës sillnin e sjellin me përparësi të dhëna për njësitë e kategoritë gramatikore të njësive), në gjuhësinë e “ligjërimit” a “gjuhësinë e diskursit”, ku vendoset natyrshëm edhe gjuhësia e zbatuar, synohet të shqyrtohen me përparësi vlerat e përfutuara përgjatë përdorimit të gjuhës, duke i kushtuar vëmendje kompetencës gjuhësore të folësve për ta zotëruar në mënyrë sa më të plotë mjetin e komunikimit e për të qenë të suksesshëm në situata nga më të larmishmet, në sektorë nga më të veçantët e veprimtarisë sociale.

Si pasojë e këtyre prurjeve, edhe dijet në lidhje me leksikun, semantikën e fjalëformimin përftohen tashmë në një kontekst tjetër, më të gjerë e më të larmishëm epistemologjik.

¹ Për më tepër, edhe pse problematika futet në një fushë të specializuar të përdorimit gjuhësor siç është *e drejta*, aktorët në atë sektor veprimtarie apo të interesuarit për atë fushë kanë një spektër më të gjerë pranie sesa thjesht specialistët e të angazhuarit e drejtpërdrejtë në atë aktivitet.

Kahe të ndryshme studimi, si semantika konjitive, gjuhësia analogjike, teoritë e të thënit / enonciacionit e kanë zgjeruar, thelluar, madje, në aspekte të caktuara, e kanë kapërcyer qasjen strukturaliste, duke mos u mjaftuar në përshkrimin e dukurive, por duke mëtuar t'i shohin ato të lidhura me përdorimet në fusha të caktuara, në të cilat luan rol konteksti më i ngushtë i përdorimit, ndikimi i subjekteve folëse në to, natyra dhe veçantitë e fushës së veprimtarisë, pra për t'i parë ato në të ashtuquajturat “gjuhë të specialitetit”.

Ndaj është e rëndësishme që, në rastet kur vëmendja ndaj këtyre ligjërimeve a sektorëve të veçantë të veprimtarisë sociale ka mundur të nxisë zhvillimin e dijeve gjuhësore për ligjërimin në ato fusha, edhe dukuritë e natyrës leksikore, semantike e fjalëformuese të fjalësit të veçantë të atyre aktiviteteve të shihen të lidhura me atë dije të përftuar.

Fusha e së drejtës shfaqet tashmë si një sektor a si një hapësirë që ka të pranishme një kah të veçantë shqyrtimeve gjuhësore që i kushton vëmendje ligjërimin të së drejtës, jurilinguistikën a gjuhësinë juridike.²

- *Konteksti epistemologjik i shqyrtimit të ligjërimin të së drejtës, gjuhësia e zbatuar dhe jurilinguistika*

Përvoja e shqyrtimeve në fushën e gjuhësisë ka dëshmuar, tashmë, se objekt i shqyrtimit shkencor, i analizave empirike,

² Parashtrimet në vijim patën si pikënisje shqyrtimin e problemeve të fjalëformimit në ligjërimin e së drejtës, mbështetur në fjalë-termat në disa fjalorë terminologjikë të pranishëm tashmë në traditën tonë leksikografike të kësaj fushe. Por do ta trajtojmë veçse pjesërisht këtë problematikë, për të ngulmuar në një aspekt më të përgjithshëm, që ka të bëjë me dijen gjuhësore që po përftohet për studimin e këtij ligjërimi të veçantë të aktivitetit social të së drejtës.

Ndriçimin e disa treguesve të rëndësishëm që kanë të bëjnë me *jurilinguistikën a gjuhësinë juridike* (si kah studimor në përbërje të gjuhësisë së zbatuar) e konsiderojmë si nxitës për zgjerim e thellim të shqyrtimeve në këtë fushë, çka mund të shpejtojë hapat drejt institucionalizimit konjitiv e social të dijeve në të. Prurjet shkencore më sistemore në këtë fushë do të ndikojnë më tej edhe për trajtimin më të efektshëm të problemeve të natyrës leksikore, semantike e fjalëformuese (krahas të tjerave) në ligjërimin e së drejtës.

përgjithësimave a teorizimeve mund të bëhet gjuha në kuptimin e përgjithshëm, sistemi fonetik, leksikor e gramatikor por, po ashtu, edhe dukuritë që shfaqen në procesin e përdorimit të gjuhës, të lidhura me subjektet folëse, situatat e komunikimit, veçantitë e konteksteve, madje edhe ligjërimet e specializuara në një sferë të caktuar të veprimtarisë njerëzore, në një fushë të caktuar të veprimtarisë sociale. Objekt analize shfaqen jo vetëm “shenjat gjuhësore”, fjalët, grupet e fjalëve, por edhe diskursi i fushës, pra realizimet ligjërimore të lidhura me situata të caktuara komunikative. Në këtë rast, shqyrtimet janë të lidhura ngushtësisht edhe me aspektet përmbajtëse të aktivitetit të veçantë që ngjizet gjuhësisht. Shfaqet, pra, një problematikë që nuk ka të bëjë thjesht me aspekte strukturore të dukurive gjuhësore, por kushtëzim të tyre nga subjektet folëse, fushat e veprimtarisë, përvojat e përfutuara në praktikat përkatëse të atyre fushave, tradita dhe zhvillimet kulturore, mentaliteti dhe pikëvështrimet që gjejnë ngjizje të caktuara gjuhësore të referentëve përkatës, kontaktet me kulturat, përkatësisht sektorët që mbulon fusha e veprimtarisë etj.

Shqyrtimet për fjalëformimin, por edhe ato të lidhura me dukuritë leksikore e semantike të ligjërimin të së drejtës, të lidhura ngushtë me dijet e disiplinave të ndryshme të shkencave të ligjërimin, por edhe përtej tyre (pra përtej një regjistrimi empirik rastesh, jashtë konteksteve të përdorimit të tyre) janë “në përputhje me konceptimin paradigmatic të shkencës të mbrojtur nga Kuhn, Lakatos e të tjerë, që i konsideron programet e kërkimit shkencor si grupe teorish të lidhura mes tyre”.³ Në mendimin e sotëm gjuhësor, drejtimit e natyrës enonciative, konjitive, analogjike etj. prirjen të realizojnë këtë bashkëmarrëdhënie dijet për studimin e gjuhës / ligjërimin dhe u mundësojnë disiplinave të ndryshme të shkencave të ligjërimin, psikolinguistikës, sociolinguistikës, etnolinguistikës, analizës së diskursit, veçanërisht shqyrtimeve në gjuhësinë e zbatuar, koncepte dhe qasje të efektshme ndërdisiplinare.

³ Shih më gjerë, D. Geeraerts, “Grammaire cognitive et l’histoire de la sémantique lexicale”, në *Communications, Semantique cognitive*, 1991/53, Seuil, f. 17-50, citimi f. 24.

Mëtimet shkencore shkojnë, në këto raste, edhe te nënsistemet gjuhësore a njësitë përkatëse të këtyre nënsistemeve.

Kështu, për shembull, në shqyrtimet përmes semantikës konjitive ngulmohet që “meqenëse nuk ka strukturë gjuhësore-semantike autonome, kërkimi në semantikën leksikore nuk mund të përmbushet në mënyrë autonome, por duhet të kryhet në lidhje të ngushtë me shkencat e tjera që studiojnë mendjen njerëzore”; që “studimet semantike nuk mundet të mënjanojnë vetëdijësimin a përjetimin, si dhe mjedisin kulturor të përdoruesve të gjuhës / ligjërimin; [...] nëse ligjërimi është një prej mjeteve konceptuale të njeriut, ai nuk duhet të studiohet në mënyrë autonome, por i marrë në raport me funksionin e tij konjitiv: të interpretojë, të ujdisë, të ngulisë dhe të shprehë përvojën njerëzore. Kjo përvojë mundet, sigurisht, të jetë individuale ose specifike për një kulturë; çka do të thotë, për shembull, që u duhet kushtuar vëmendje diferencave kulturore në modelet metaforike që strukturojnë përvojën [...] dhe që universalet semantike do të kuptohen si strategji të përgjithshme për të kapur a kuptuar të përjetuarën më shumë sesa shfaqjen e tyre si koncepte parake” etj.⁴

Gjykimi a shpjegimet në lidhje me formimet e reja të fjalëtermave (me anë të mjeteve të ndryshme fjalëformuese), por edhe në lidhje me termat e kalkuar apo të shqipëruar në fushën e së drejtës, kanë të nevojshme këtë qasje.

Po ashtu, në larminë e prurjeve të sotme shkencore ka disiplina a kahe teorike gjuhësore që përkujdesen në mënyrë të veçantë për ndriçimin e proceseve mendore që aktivizohen në përpunimin e kompetencës gjuhësore të folësve; ka dije që ndihmojnë gjuhëtarët në analizat e kategorizimet e entiteteve gjuhësore sipas ngjashmërive, lidhjeve të natyrave të ndryshme, raporteve mes shenjuesve të ndryshëm gjuhësorë etj. Dijet e kësaj natyre po krijojnë një bazë të qëndrueshme për zbatime të mëtejshme të këtyre prurjeve shkencore në dobi të përpjekjeve për ta bërë gjuhën, ligjërimin sa më të efektshëm në procesin e komunikimit në fusha të ndryshme të veprimtarisë së njeriut.

⁴ Shih D. Geeraerts, *art. i cit.*, f. 27.

Një prej këtyre drejtimeve gjuhësore që priret të vëzhgojë më nga afër qëndrimet e folësve në raport me përzgjedhjen e shenjuesve gjuhësorë më të përshtatshëm në komunikim, është e ashtuquajtura *gjuhësi analogjike*. Janë të përshtatshme dhe të nevojshme prurjet e këtij kahu të studimeve gjuhësore për shqyrtimet në fushën e së drejtës, sepse edhe vetë dukuritë a praktikat e së drejtës janë të ngjizura përmes analogjive. Ligji, e drejta, nuk mund të kodifikojë të gjitha rastet e veçanta, ndaj ata mbështeten mbi analogjitë, ngjashmëritë, raportet e pjesëve dhe të përbashkëtat e elementeve mes pjesëve të entiteteve të caktuara, lidhjet binare a më shumëpjesëshe etj. Edhe ligjërimi i së drejtës formësohet duke bartur këto raporte e procese. Jemi në një terren ku dija teorike gjuhësore shfaqet e vlefshme në raport me një arealie të veçantë gjuhësore, që është një gjuhë a ligjërim i veçantë, i një specialiteti të caktuar, që përfaqëson një fushë veprimtarie si *e drejta*. Në fakt jemi, po ashtu, edhe brenda hapësirave dhe mëtimeve të *gjuhësisë*, e më drejtpërdrejt të *gjuhësisë së zbatuar*.

Përvijimi gjithnjë e më i plotësuar i ligjërimeve të fushave të veçanta të veprimtarisë shoqërore apo i të ashtuquajturave *gjuhë të specialitetit* shtrun para gjuhësisë nevojën për shqyrtime jo thjesht të dukurive të ndryshme gjuhësore, por shqyrtimit të “jetës” së tyre reale, me lidhjet, fqinjësitë, veçanërisht marrëdhëniet që ato shfaqin në ato përdorime specifike. Qasja në këtë mënyrë ndaj problemeve të ndryshme gjuhësore do të mundësojë një marrëdhënie të re dhe më funksionale të dijeve e njohurive të sotme të gjuhësisë së përgjithshme me interesimet e gjuhësisë së zbatuar, në përbërje të së cilës po zhvillohen dije gjuhësore të lidhura drejtpërdrejt me shqyrtimin e funksionimit të gjuhës në fusha të ndryshme të veprimtarisë sociale.

Shqyrtimi i problemeve edhe të fjalëformimit në to, krahas çështjeve të tjera që burojnë nga shqyrtimi i atij fjalësi, na thekson bindjen për nevojën po ashtu të një kahu studimi të veçantë në përbërje të gjuhësisë së zbatuar në studimet tona gjuhësore. Brenda kësaj hapësire shqyrtimi, edhe problemet e ndryshme që lidhen me fjalëformimin e fjalësit të kësaj fushe në

gjuhën shqipe, interpretimet a shpjegimet gjuhësore mund të orientohen drejt nevojave praktike dhe, në këtë mënyrë, dija gjuhësore do të mund të përmbushte edhe misionin më pragmatik, të rritjes së kompetencës ligjërimore të folësve / shkruesve në këtë fushë përdorimi të gjuhës shqipe.

- *Ligjërimi i së drejtës dhe gjuhësia e zbatuar*

Përse shqyrtimet për ligjërimin e së drejtës mund / duhet të integrohen në mënyrë më të efektshme në gjuhësinë e zbatuar, madje në një kah të veçantë, në *jurilinguistikë* a *gjuhësinë juridike*?

Janë më së paku tri arsye që motivojnë nxitjen e shqyrtimit të ligjërimin të së drejtës të lidhur me përvojat studimore, konceptet, metodologjitë, prurjet shkencore e zgjidhjet praktike të gjuhësisë së zbatuar, në përbërje të së cilës po përvijohet ky kah i veçantë studimi.

Më së pari, është vetë *lënda* e fushës të së drejtës që përmbush kërkesat epistemologjike për t'u shndërruar në *objekt* për një kah të veçantë studimi. Kjo lëndë parakupton dy entitete gjuhësore: *fjalësin* e veçantë dhe problematikën e lidhur me të (të natyrës gramatikore e fjalëformuese) dhe *diskurset e tekstet* në këtë fushë veprimtarie (një entitet po ashtu tejte i gjerë, i ngjizur në dy forma ligjërimore - të shkruara e të folura), qysh me thëniet, përftesat e ndryshme ligjërimore, që arrijnë të ngjizin gjuhësisht praktikatat e larmishme të së drejtës; ato bartin veçantitë sociale e kulturore, ku aktorë janë një spektër tejte i gjerë subjektesh, jo vetëm profesionistët e fushës, juristët, gjyqtarët, avokatët, administrata e lidhur me këtë aktivitet, por edhe qytetarët për të cilët çështjet e së drejtës, qysh prej lirive qytetare, politike etj. janë jetësore në përditshmëritë e tyre.

Së dyti, kjo problematikë integrohet vetvetishëm në hapësirat e gjuhësisë së zbatuar, sepse gjuhësia e zbatuar, një disiplinë e re, e institucionalizuar së voni në mendimin gjuhësor european e më gjerë, e njëherazi e pranishme si prirje dhe kërkesë e brendshme e shqyrtimeve gjuhësore në çdo kohë, ka si objekt të saj kërkimi “shqyrtimin teorik e empirik të problemeve të jetës reale në të cilën gjuha është çështje

qendrore”.⁵ Në ligjërimin e së drejtës, gjuhën / ligjërimin e konsiderojmë të tillë, ndaj integrimin e problematikës në këtë hapësirë studimi e konsiderojmë të motivuar.

Për më tepër, përmbushja e misionit brenda kësaj hapësire që pranon dhe parakupton kontribute nga sektorë të ndryshëm kërkimi, mundëson angazhime jo vetëm të gjuhëtarëve që punojnë drejtpërdrejt në këto drejtime të kësaj fushe studimi, por edhe të gjuhëtarëve që kontribuojnë në disiplina të tjera të shkencave të ligjërimit, madje, veçanërisht, edhe të studiuesve, specialistëve, informatikanëve, si dhe të juristëve e specialistëve të së drejtës, pa ndihmën e kontributin e të cilëve arritjet do të ishin të pamundura.

Së treti, në mendimin e sotëm gjuhësor, përmes prurjeve shkencore të gjuhësisë konjitive, asaj analogjike, teorive të të thënit, analizës së diskursit janë krijuar mundësi më të mëdha shqyrtimi edhe për “gjuhët e specialitetit” a “ligjërimet speciale”, ku proceset e të thënit dhe mjetet gjuhësore përmes të cilave ato ngjizen, bartin një sërë dukurish mentale, qysh nga analogjitë a kategorizimet, që kanë ndikuar në kthimin e vëmendjes te subjekti dhe referenti nëpërmjet rrymave enonciativiste e konjitiviste, duke mbajtur parasysht edhe vlerat e shenjuesve gjuhësorë.

Ndriçimi i problematikës që ndeh fjalësi i ligjërimit të së drejtës (dhe më drejtpërdrejt edhe i dukurive të fjalëformimit në të) përmes këtyre qasjeve na duket i motivuar dhe i vlefshëm, për më tepër sepse “qasjet që marrin parasysht dukuritë ligjërimore në situatën reale të përdorimit të gjuhës dhe të lidhura me nevojat e veçanta në komunikim, përbëjnë një vend vëzhgimi po aq interesant dhe legjitim sa edhe ato që kanë të bëjnë me gjuhësinë “teorike”.⁶

⁵ Shih më gjerë, Ch. Bramfit, “How applied linguistics is the same as any other science”, në *International Journal of Applied Linguistics*, 7/1, 1997, f. 86-94.

⁶ Shih më gjerë, A. Condamines et al., *La linguistique appliquée comme science située*, 2005 (edhe në linjë, HAL, Id:hal-01286390), f. 1-16.

Praktikat e shumta në të cilat ligjërimi i së drejtës gjen zbatim (në ato redaksionale, në përvijimin e teksteve të shkencës të së drejtës në fusha të ndryshme, por edhe në ato të praktikave të folura që parakuptojnë kompetencën oratorike të ngjizjes së diskursit të së drejtës) theksojnë nevojën për një zhvillim sa më sistemor të dijes në gjuhësinë juridike. Për arsyet e theksuara më lart, duke e konsideruar shqyrtimin e dukurive gjuhësore jo në mënyrë autonome, por të lidhur me të gjitha proceset konjitive dhe kontekstin kulturor të përdoruesve të gjuhës, zhvillimi i këtij kahu shqyrtimesh në kuadër të gjuhësisë së zbatuar parakupton në ditët e sotme një domosdoshmëri në mendimin gjuhësor shqiptar, duke u shndërruar njëherazi në një dije ndihmëse e shkencës së të drejtës.

- *Objekti i studimit të jurilinguistikës*

Objekti i studimit të jurilinguistikës a gjuhësisë juridike është përvijuar tashmë prej studiuesve të kësaj fushe me veçantitë e një ligjërimi të *specializuar*, edhe pse shumëprofilësh e shumëpërmasor. Pranohet tashmë se ky objekt studimi formësohet mbi një lëndë të gjerë që është ligjërimi në fushën e së drejtës, i cili, si i tillë, brenda fushës së të drejtës, është përvijuar si ligjërim *legjislativ, juridik, konvencional, zakonor*, me produkte konkrete diskursive e tekstore, të kategorive tekstore e diskursive nga më të ndryshmet, qysh nga tekstet a manualët që bartin e transmetojnë të dhëna të kësaj veprimtarie, te vendimet, marrëveshjet, negociatat etj., e deri te diskurset e thëniet në fushën e së drejtës që bartin koncepte të kësaj gjuhe (juridike) dhe ngjizin këtë ligjërim (juridik).⁷

⁷ Duhet nënvizuar ndërkohë që me ligjërim në këtë rast nuk parakuptohet aftësia natyrore për të folur, por mënyra e veçantë në të cilën gjuha është e folur në një grup ose në një sektor të veprimtarisë, me veçanti e karakteristika gjuhësore të dallueshme si një e folur e veçantë. Pra flitet për një ligjërim të veçantë, të specializuar; kurse me gjuhë do të parakuptohet mënyra me të cilën ligjërimi i së drejtës është përvijuar në një tekst; është pra një qasje a gjykim stilistik, do të shpreheshim duke ndjekur qartësimet e G. Cornu-së në *Linguistique juridique*, 3e édition, Montchrestien, EJA, 2005, f. 16.

Ligjërimi i së drejtës është pra një entitet i veçantë ligjërimor që mund të konsiderohet “në një farë mënyre, si një monedhë e prodhuar me fytyrën e atij që e ka emetuar atë”. Veçantia e tij bartet, më së pari, në ekzistencën e një fjalësi juridik dhe natyrën e ngjizjes së diskursit juridik, që “është një ligjërimit i grupit, ligjërimit teknik dhe ligjërimit që bart traditë të përvijuar a në përvijim”, pra i ngjizur “në radhë të parë nga ata që bëjnë fjalë për të drejtën (ata që e përshkruajnë atë-ligjvënësit), ata që e thonë (gjykatësit) dhe ata që marrin pjesë në krijimin dhe realizimin e së drejtës. Në këtë kuptim, me këtë shtrirje është ligjërimit publik, social, qytetar”.⁸

I përvijuar si një entitet ligjërimor me veçantitë e tij formale e funksionale, ligjërimit në fushën e së drejtës ka ndikuar jo vetëm për përvijimin e një kahu të veçantë në gjuhësinë e zbatuar të quajtur jurilinguistikë, por, prej këtij termi, po gjejmë përdorim analogjik edhe fusha më të ngushta studimi brenda hapësirës së gjuhësisë së zbatuar që lidhen me dukuritë terminologjike, stilistike, leksikore e leksikografike nën emërtime termash të tillë, si: *jurilinguist*, *juriterm*, *juristilistikë*, *leksikografi jurilinguistike* etj.⁹

Janë këto karakteristika të ligjërimit të së drejtës që theksojnë nevojën që diskursi e kësaj fushe veprimtarie të jenë të pranueshme nga një masë e gjerë mesazhmarrësish dhe *pranueshmëria* të jetë po ashtu ndër kriteret e vlerësimit të diskurseve të kësaj natyre. Ndaj lind natyrshëm përkujdesja më e drejtpërdrejtë për aspektet leksikore, semantike, fjalëformuese, diskursive të këtij ligjërimit brenda hapësirave të gjuhësisë së zbatuar e jurilinguistikës si pjesë e saj, nevoja për t'i njohur e interpretuar praktikatat e së drejtës. Dhe më tej, të ndihmuar nga prurjet teorike të gjuhësisë, përftohet mundësia për të ndihmuar e nxitur në kahet e duhura, në mënyrë të efektshme, vetë përvijimin e atyre praktikave. Në ngrehinën e

⁸ Përcaktimet janë cituar nga G. Cornu, *vep. cit.* përkatësisht faqe 2, 16-17, i cili i përfundon ato me pohimin se ligjërimit i së drejtës “në mos është ligjërimit i popullit, më së paku, është ligjërimit për popullin”, f. 18.

⁹ G. Cornu, *vep. cit.* f. 8-9.

gjerë të gjuhësisë, veçanërisht në hapësirat e gjuhësisë së zbatuar e shkencave të ligjërimin, e drejta mund të zërë vend natyrshëm, ashtu siç janë vendosur në atë hapësirë dhe objekte të tjera studimi të formësuar nga lëndë empirike që vjen nga sociologjia, psikologjia, etnologjia, neurologjia etj. në formën e dijeve të përpunuara nën emërtimin e disiplinave të tilla, si sociolinguistika, psikolinguistika, etnolinguistika, neurolinguistika etj.

Përpjekjet e bëra nga gjuhëtarë e specialistë të fushave në vende të ndryshme kanë dëshmuar tashmë vlerën dhe efektshmërinë e shqyrtimeve në këtë drejtim. Sipas G. Cornusë, “interesi për një ligjërim juridik më të qartë, më të thjeshtë, më të pranueshëm është një prirje e përgjithshme në SHBA, Europë etj. Vërehet prirja drejt përkujdesjes për një gjuhë juridike sa më të lehtë në përdorim dhe të thjeshtë. Modernizimi i ligjërimin juridik dhe thjeshtëzimi i ligjërimin legjislativ janë tema të ndjeshme që preokupojnë pushtetin publik (legjislativ, ekzekutiv, juridik”. Si përgjigje ndaj nevojave të parashtruara nga këto zhvillime është përfutur dija në fushën e jurilinguistikës, që shqyrton diskursin e tekstet e së drejtës, ligjërimin e së drejtës si gjuhë specialiteti, që “ka përvijuar tashmë ‘poetikën juridike’, pra një tërësi idesh që mundëson kahe studimi të së drejtës në aspektin gjuhësor e juridik”.¹⁰

Në studimet tona gjuhësore, ndërsa është dhënë një kontribut i veçantë për qartësimin teorik të problemeve të caktuara që lidhen me ligjërimin në këtë fushë¹¹ dhe sidomos në hartimin e fjalorëve terminologjikë të fushës, mbeten njëherazi ende hapësira që kërkojnë vëmendjen dhe përkujdesjen e gjuhëtarëve për të lehtësuar funksionalizimin e përzgjedhjeve gjuhësore apo për të studiuar, përshkruar e kuptuar prirjet e zhvillimit të leksikut e terminologjisë, dhe sugjeruar më tej

¹⁰ Shih më gjerë, G. Cornu, *vep. cit.*, përkatësisht në f. 9 dhe 2.

¹¹ Në mënyrë të veçantë duhen përmendur të dhënat e thukëta që sjell prof. Xh. Lloshi, ndërsa analizon stilet funksionale në shqipe, veçanërisht stilin tekniko-shkencor dhe atë administrativ-shtetëror në veprën e tij *Stilistika dhe Pragmatika*. Shih veçanërisht në f. 187-212, në *Stilistika dhe Pragmatika*, Botimet Toena, Tiranë, 1999.

mjete e forma gjuhësore më të përshtatshme, që konsiderohen të tilla përmes vështrimit shkencor të realitetit diskursiv të përfutur tashmë. Shqyrtimet më për nga afër i problematikës dhe i prurjeve në këtë fushë mund të ndikojnë për një institucionalizim konjitiv e social të këtij kahu studimor edhe në mendimin tonë gjuhësor.

Problemet e fjalëformimit mbeten gjithnjë të rëndësishme në shqyrtimin e ligjërit të së drejtës, ngaqë shqyrtimi i mjeteve gjuhësore, fjalësit dhe diskurseve të së drejtës bëhet jo vetëm në plan sinkronik, që përbën qasjen parësore në shqyrtime, por edhe diakronik, për të vëzhguar dukuritë në plan etimologjik, për të interpretuar praninë e përdorimeve të vjetruara me kuptime të reja, të ndryshimit të kuptimit, të neologjizmave që përftohen si pasojë e zhvillimit të fushave të ndryshme të veprimtarisë juridike, dukuri që shfaqen në tekstet dhe diskursat e regjistruara në rrjedhë të kohës.

• *Fjalësi i së drejtës në shqipe dhe disa dukuri leksikore, semantike e fjalëformuese në të*

Është brenda logjikës së përvijimit të një ligjërimi të specializuar (në të cilin, edhe pse hapësira e interesimeve ndaj tij është e gjerë dhe mesazhet e ngjizura në të t'u interesojnë një game të gjerë mesazhmarrësish), që fjalësi i kësaj fushe të veprimtarisë të diferencohet nga leksiku i përgjithshëm që është në përdorim në përditshmërinë e komunikimit mes shqipfolësve.

Ky fjalës ka të pranishme, në radhë të parë, një bashkësi termash, fjalësh a grupe fjalësh, një numër i caktuar i të cilave bartin domethënie të lidhur ngushtësisht a vetëm me fushën e së drejtës; janë ato fjalë që kanë kuptim veçse përmes qasjes a vështrimit të së drejtës, pra fjalë-terma që kanë veçse kuptim juridik, të quajtur edhe “terma të përkatësisë juridike ekskluzive”.

Në atë bashkësi ka gjithashtu edhe një numër më të gjerë fjalësh, që janë në përdorimin e përgjithshëm, por bartin po

ashtu edhe një kuptim juridik, si pasojë e pranisë së një polisemie të jashtme të përfutur në këto raste.¹²

Sigurisht që pjesë e këtij fjalësi të fushës janë edhe ndërkombëtarizmat, që vijnë kryesisht si latinizma që u janë përshtatur ligjërive gramatikore të shqipes, krahas kalkimeve e shqipërimeve që është tentuar të bëhen në rrjedhë të kohës për një mori fjalë-termash nga gjuhë të ndryshme, sidomos nga ato neolatine, por edhe të tjera që vijnë nga fusha e së drejtës.

Në këtë mënyrë përmbushet kërkesa madhore e ligjërimin të kësaj fushe “për terma specifike, bartës të nocioneve juridike që formojnë rrjetin e plotë e të duhur dhe ngjizin shkencën e së drejtës”.¹³

Ndaj problematika fjalëformuese nuk është thjesht çështje strukturore gramatikore, por mirëfilli edhe semantike; madje aspekti semantik mban peshën më të madhe të dukurive fjalëformuese në ligjërimin e së drejtës. Për më tepër, “juridiciteti i kuptimit dhe rëndësia e këtij specificiteti janë, për krijimin dhe realizimin e së drejtës, dukuri gjuhësore parësore. Studimi i domethënive juridike është pra pjesa më frytdhënëse e gjuhësisë juridike, më së paku, të lidhur me fjalësin juridik”¹⁴. Dhe në lidhje me të, shfaqet edhe problematika që ngërthehet natyrshëm me fjalëformimin për çdonjërin nga njësitë që bartin domethënie dhe përftojnë domethënie si pasojë e mjeteve fjalëformuese dhe mënyrave të fjalëformimit.

¹² Sipas G. Cornu-së, “fjalësi juridik përfshin edhe fjalët që i përkasin leksikut të përgjithshëm, por që përdoren në mënyrë karakterizuese edhe në fushën e së drejtës. Pra të gjithë termat që kanë më së paku një kuptim në përdorimin e zakonshëm dhe, më së paku, një kuptim të ndryshëm në ushtrimin e së drejtës, që janë markuar pra nga një polisemi që mund ta quajmë të jashtme (për arsye të mbishtresimit të kuptimeve të së njëjtës fjalë në të drejtën dhe jashtë së drejtës, në opozicion me poliseminë e brendshme). Këta terma me përkatësi të dyfishtë janë shumë më të tepërt në numër sesa termat me përkatësi juridike ekskluzive” (G. Cornu, *vep. cit.*, f. 14).

¹³ Shih më gjerë për këtë argument, G. Cornu, *vep. cit.*, f. 9.

¹⁴ Shih G. Cornu, *vep. cit.*, f. 31.

Duke i vëzhguar procedetë e ndryshme fjalëformuese në këtë ligjërim në aspektin formal e semantik, nga vëzhgimi i një materiali jo të paktë¹⁵, problemet ndër më të spikaturat që duhen interpretuar nga qasjet e përmendura më lart, janë:

- Ato që lidhen me *termat me përkatësi juridike ekskluzive*: a do të ndërhyhet në praktikën juridike të përdorimit të kësaj pjese të fjalësit të këtij ligjërimi që përbën bërthamën e fjalësit juridik? Nëse po, në ç'mënyrë? Terma të tillë, si *apropriacion*, *prezumim*, *preventivë*, *servitut*, *recidiv*, *paricion*, *akt en brevet* etj. do të mbeten të tillë apo do të gjenden përgjegjëse në shqipe? Nëse po, përmes cilave qasje? Ç'histori dhe ç'ngulitje kanë ato ndërkohë në ligjërimin e së drejtës në shqipe? A krijon përdorimi i tyre ngërç në diskursin e juristëve apo e lehtëson ngjizjen e mesazheve të tyre? A janë ato të përshtatshëm për të gjitha ligjërimet në fushën e së drejtës apo vërehet një përdorim i diferencuar në diskurset me përkatësi jo të njëjtë ligjërimore? Madje disa edhe janë shqipëruar, por a janë të përshtatshëm? Për shembull: *gjyqvarësi* për *litispendencë* (proces kontestimor në dy kohë ...); por edhe disa terma të shqipëruar, ende nuk kanë përhapje, për shembull, *aktpërfaqësim*, për *prokurë* (por çerdhja e fjalëve është e mangët, për shembull, *prokuroj* me *aktpërfaqësoj* ???); ose forma të tjera dysore, si *e drejtë sendore* dhe *e drejtë reale*; *pozitë juridike* dhe *status juridik*. Qysh me Kristo Floqin¹⁶ kemi përpjekje për një lloj standardizimi, për shembull, në vend të fjalës *pushtet*, kemi atë *fuqi* (tek ai kemi *fuqi ligjë- dhânse* ose *ligjëvuese*, *fuqi gjykuese*, *ekzekutuese*, *policore*, *parashkruese* ose *paravepruese* etj., në vend të pushtet ligjislativ, gjykues, policor etj.); për *grusht shteti*, kemi *lojë*

¹⁵Vëzhgimet janë bërë në këto vepra: *Fjalor i termave të së drejtës, Shqip-Frengjisht-Rusisht, Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë, Tiranë, 1986*; Sylë Kasumaj, *Fjalor i termave të drejtësisë*, botim i Institutit të Albanologjisë, Prishtinë, 2019; Pierre Yves Monjal, *Fjalor, Termat juridikë evropianë*, Papirus, Koleksioni Evropa, 2008, përkthyer nga Juliana Latifi; Luan Kaceli *Fjalor termash juridikë, ekonomikë dhe biznesi anglisht-shqip*, Botime Ada.

¹⁶K. Floqi, *E drejta themelore ose konstitucionare, Trajtim shqenzuer*, Shkodër, Shtypshkroja Franciskane, 1920.

politike, për jurisprudencë, kemi ligjëtari, por edhe e drejtë e bjerrun, e hupun (edhe sot në Kosovë hasim *bjerragjyqës* për *humbësi i gjyqit*) etj.

- Ato që lidhen me praninë e latinizmave dhe shprehjeve latine, në të cilat nuk të ndihmon aq shumë dija gjuhësore apo intuita: për shembull, formimet me *actio* në një mori shprehjesh latine: *ad acta* – çështje e kryer, midis shkresash; *actio in personam* – padi për të mbrojtur të drejtat e detyrimit; *actio indicata* – kërkesë për urdhër ekzekutimi, përmbarimi (me *actio* shfaqen më se 15 sintagma të kësaj natyre); por edhe të tjera, si *adnotim*, për shënim si formë regjistrimi në librat e tokës; *ipso iure* etj. Në ç’kontekste duhet gjykuar përdorimi i drejtë ose jo i tyre? Ç’veçanti sjell përdorimi i tyre në diskurset e natyrave të ndryshme etj.?

- Ato që lidhen me mungesën e qëndrimeve të motivuara në lidhje me formimet me parashtesim, sidomos me parashtesat që mundësojnë antoniminë (*a-*, *anti-*, *i-*): në listën e fjalëve të nxjerra nga seancat e parlamentit 1992-1992 që kemi konsultuar, përdorimet me *anti-* mbizotëronin ndaj atyre me *kundër-*; përse ndodh kjo dukuri? Ç’faktorë kulturorë, të kompetencës gjuhësore të folësve ndikojnë? ç’përvojë përdorimore është krijuar në ligjërimet të tjera të specializuar? etj.

- Dhe problemi më madhor është në lidhje me formimet e termave kompozitë dhe atyre togfjalëshorë, ku dukuritë e analogjisë dhe formimet përkatëse duhet t’u nënshtrohen kriterëve më të përcaktuara shkencore, për t’u propozuar praktikave juridike mjete që lehtësojnë receptimin e koncepteve përmes atyre formimeve.

Siç vërehet edhe përmes këtij vështrimi të pjesshëm rastesh, problemet shfaqen jo të thjeshta dhe zgjidhja e tyre s’mund të bëhet vetëm me njohje të thelluar të ligjësive, procedeve e mjeteve fjalëformuese në gjuhën shqipe, sado e zhvilluar të jetë kompetenca e gjuhëtarit në shqyrtim. Puna e programuar, duke shfrytëzuar prurjet shkencore në gjuhësinë e zbatuar dhe drejtimit e ndryshme të shkencave të ligjërimit (që mund të sjellë përpunimin e dijeve në një kah të veçantë për studimin e ligjërimit të së drejtës) mund të jetë qasja më e

motivuar ndaj këtyre problemeve. Institucionalizimi konjitiv dhe social i dijeve në këtë kah shqyrtimesh mund të ndikojë më tej për funksionalizimin e dijeve në shkencën e së drejtës dhe rritjen e kompetencës së shqipfolësve në këtë fushë të veçantë të aktivitetit social.

- *Në mbyllje*

Nëse vlera e dijes së zbatuar gjuhësore, por edhe e dijes teorike matet me efektshmërinë e prurjeve shkencore në dobi të përsosjes së mjetit tonë të komunikimit, gjuhës, atëherë vështrimi i kësaj problematikë (edhe e shumë të ngjashmeve me të) nuk është / nuk duhet të jetë kureshtje intelektuale, por punë e qëllimshme dhe e programuar, e matshme me rezultate konkrete. Është një front i gjerë pune, shqyrtimi e studimi që i shpërblen ato përpjekje, duke u mundësuar përdoruesve të shqipes një kompetencë më të plotë gjuhësore, aq e dëshirueshme në shoqërinë e sotme, të quajtur me të drejtë një shoqëri e komunikimit. Ndaj le të priremi t'u krijojmë një hapësirë të mjaftueshme në studimet tona edhe jurilinguistikës, edhe jurilinguistëve të shqipes.

BIBLIOGRAFI

- Bramfit, Ch. "How applied linguistics is the same as any other science", në *International Journal of Applied Linguistics*, 7/1, 1997, f. 86-94.
- Condamines, A. et al. *La linguistique appliquée comme science située*, 2005 (edhe në linjë, HAL, Id :hal-01286390), faqe 1-16.
- Cornu, G. *Linguistique juridique*, 3e édition, Montchrestien, EJA, 2005.
- Fjalor i termave të së drejtës*, Shqip-Frengjisht-Rusisht, Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë, Tiranë, 1986.
- Floqi, K. *E drejta themelore ose konstitucionare, Trajtim shqenzuer*, Shkodër, Shtypëshkroja Franciskane, 1920.

Geeraerts, D. “Grammaire cognitive et l’histoire de la sémantique lexicale”, në *Communications, Semantique cognitive*, 1991/53, Seuil, f. 17-50.

Kaceli, L. *Fjalor termash juridikë, ekonomikë dhe biznesi anglisht-shqip*, Botime Ada.

Kasumaj, S. *Fjalor i termave të drejtësisë*, botim i Institutit të Albanologjisë, Prishtinë, 2019.

Lloshi, Xh. *Stilistika dhe Pragmatika*, Botimet Toena, Tiranë, 1999.

Monjal, P. Y. *Fjalor, Termat juridikë evropianë*, Papirus, Koleksioni Evropa, 2008, përkthyer nga Juliana Latifi.

